

Vízimalmok építésével előidézett, mesterséges áradások a középkori Magyarországon

A középkori ember korántsem volt olyan passzív szemlélője a körülötte lévő tájnak, mint ahogy azt a történettudomány hosszú évtizedeken át gondolta. A korabeli okleveles anyagban szép számmal találhatók mesterséges tájalakításra utaló adatok is. Sőt olyanok is gyűjthetők, amelyek egy-egy beavatkozás balszerencsés kimeneteléről tudósítanak. Nem egyedülállóak az olyan esetek, mint amilyenről Zsigmond királynak a leleszi konventhez 1405. február 17-én kelt rendeletében olvashatunk. Eszerint Úrmezei János, Miklós, Dénes; István fiai, valamint Miklós, Péter és Szaniszló panaszára a király utasította a konventet, hogy tartson vizsgálatot Balk máramarosi vajda és fia, Demeter ellen, aki a Talabor folyó szabályozásával, a saját, használt medréből új csatornába vezetésével (*usitato suo meatu in novis fossatis recipiendo*) Úrmező (ma: Ruszke Pole, UA)¹ birtokot vízáradás veszélyének tette ki (*in minima ipsius aquae exundatione*).² A balul sikerült vízrendezési program mutatja, hogy a 15. században már komolyabb mesterséges mederátrendezésekkel is számolhatunk.

A folyók, patakok eredeti futását, illetve szokásos vízállását igen gyakran vízimalmokhoz szükséges keresztgátakkal módosították, hiszen a malmok nagy mennyiségű vizet igényeltek a nyári aszály idején is, amikor a legtöbb folyó vízhozama nem biztosította azt. Így többnyire csak a medert elzáró keresztgáttal tudták összegyűjteni a szükséges vízmennyiséget. Amennyiben a keresztgáttal magasabbra emelték fel a folyó vízállását, mint a meder két oldalán végigfutó parti hát teteje, akkor csapadékosabb időszakokban a malomgát könnyen jelentős károkat okozó áradásokhoz vezetett. Az utóbbi években örvendetesen megnőtt a Kárpát-medence középkori áradásaival foglalkozó szakirodalom, mely a legtöbb esetben a természetes vagy az ismeretlen eredetű természeti csapásokat taglalta.³ Talán nem haszon nélküli felsorakoztatni ezek mellé néhány mesterséges eredetű áradásra utaló okleveles adatot annak illusztrálására, hogy bizonyos esetekben az áradás oka nem pusztán valamely szeszélyes éghajlati tényező.⁴ A Kárpát-medence középkori vízimalmaira vonatkozó okleveles emlékanyag összegyűjtése⁵ során ugyanis számos olyan diploma került a kutatás látókörébe, amely a malomépítésre visszavezethető áradásról, vagy legalábbis a vízállás megemelkedéséről tanúskodik.⁶

Áradások előidézése

1379-ben Nyitra megyében a Nyitra folyón⁷ Általszeg falu területén akart malmot építtetni a falu földesura. Az építkezésnek kinézett helyszínt pontosabban Lukaárokának hívták, s eszerint itt már korábban is állhatott malom. Az építkezés ellen a szomszédos Egyházasszeg (ma: Kostolný Sek, SK)⁸ birtokosai tiltakozást nyújtottak be, mondván a malomnak és gátjának kialakítása és megépítése (*per constructionem et edificationem ipsius*

¹ CSÁNKI I. 453.; KISS 1997. II. 708.; LELKES 2011. 702.

² MIHÁLYI 1900. 75. sz.

³ KISS 2010. 181–193.; KISS 2011. 43–55.; KISS 2012. 339–355.; KISS 2012a 483–506.; KISS–LASZLOVSKY 2013. 36–65.; KISS–LASZLOVSKY 2013a. 1–11.

⁴ Az első ilyen elemzés: TRINGLI 2001. 251–268.

⁵ VAJDA 2003. 193–213.; VAJDA 2005. 193–220.; VAJDA 2007. 211–245.; VAJDA 2012. 375–407.

⁶ Ezek az adatok jól kiegészítik a közelmúltban a középkori malomépítések kapcsán megvalósított folyó- és patakelterelésekkel okozott vízhiányokról készített gyűjtést. VAJDA 2012. 59–75.

⁷ ORTVAY 1882. II. 63.; KISS 1997. II. 259.

⁸ ÁMTF IV. 465.; KISS 1997. I. 412.

molendini et eius clausure vulgo gaath) a Nyitrán áradást okoz (*tumore et inundacione aque ipsius fluvii Nytra*), ami falujukat, különösen az ottani templomot és saját, már meglévő malmukat elpusztítaná. A nádor, aki előtt a per kezdődött, kijelentette, hogy a helyszín megtekintése nélkül az ügyet nem lehet eldönteni, megparancsolta, hogy a felek által állított fogott bírák és molnárok (*per magistros carpentarios videlicet molendinorum*) együttesen vizsgálják meg a helyzetet. A nemesek és molnárok megállapították, hogy a készülő malom nem fog kárt tenni sem a faluban, sem a templomban, sem pedig a panaszosok malmában (*ipsum molendinum predictae ville Eghazaszegh et ecclesie in eadem habite ac molendino predictorum Stephani, Nicolai et Johanni sin eodem fluvio Nytra habito nullam desolationem destructionem ac ruinam interre posset*). Ennek érdekében azonban a malom szelephomlokát (*frontem ipsius molendini vulgariter zelehomlok*) két tenyérmivel és három ujjnyival lejjebb kell helyezni, és ott is kell tartani (*duarum palmarum et trium digitorum nobis demonstrare condensendi seu deponi facere teneretur*). A nádori bíróság előtt a felek nemcsak a döntésüket írásba foglaló oklevelet mutatták be, hanem egy ekkora nagyságú fa mércét (*mensura lignea*) is. A nádor a nemesek és a molnárok döntését hirdette ki ítéletként. Visszaküldte Nyitra megyébe a mércét azzal, hogy a malomcsatorna vízszintjét ennyivel csökkentsék.⁹

1401. január 25-én Zsigmond király előtt Perényi Péter macsói bán és székelyispán arra panaszkodott, hogy néhai Karaaz a Bereg megyei Gút (ma: Harazgyivka, UA)¹⁰ nevű birtokon új malmot épített, s ennek gátját oly magasra helyezte, hogy a víz visszafolyt, s ennek következtében saját malma, amely a Gát (ma: Haty, UA)¹¹ nevű birtokán ugyanazon Szernye nevű folyón¹² van, mintegy megsemmisült, sok szántóföldjét, rétjét, kaszálóját, erdejét pedig megrongálta és rongálja most is. Ezért Zeech-i Gál mester szálljon ki mindkét malomhoz, azok helyzetét, létesítését, a gátak magasságát alaposan szemlélje meg. Ha a Gúton újonnan emelt malom a gáti régebbi malomnak a víz elrekesztésével és a gát magasságával kárára volna, a folyó pedig a gúti malom gátjáról Péter szántóira, rétjeire, kaszálóra és erdeire öntött volna ki, és azokban kárt okozott volna, akkor a gúti új malom gátját annyival tegye alacsonyabbra, hogy a felesleges víz (*aqua superflua*) – amely kiöntésével kárt okoz – vissza ne rekesztődjék. Ha pedig azt észlelné az ország szokása szerint, hogy a gúti malom csak úgy tud fennállni, hogy másoknak kárt okoz (*nullatenus decenter stare posset absque gravi preiudicio et dampno aliorum*), akkor azt teljesen bontsák le.¹³

1411-ben Torda megyében a sárpataki jobbágyok a Maroson,¹⁴ saját falujuk területén új malmot építettek. 1411. február 13-án erdélyi alvajda arra kérte a kolozsmonostori konventet, hogy tiltsa el a Torda megyei sárpataki jobbágyokat, hogy Sárpatokon (ma: Șapartoc, R)¹⁵ épülő malmuk miatt (*per meatum aque illius molendini*) a vizet Sáromberke (ma: Dumbrăvioara, R)¹⁶ és Gernyeszeg (ma: Gornești, R)¹⁷ birtokokra rávezessék.¹⁸ 1411. március 24-én kelt parancslevelével szerint a Maros folyón emelt malomgát következtében a víz áradása szántóföldjeit és rétjeit valóban elöntötte (*per cuius molendini clausuram ipse propter inundationes aquarum in terris arabilibus ac pratis ad quasdam suas possessiones pertinentibus dampnum non modicum pateretur*) a sárpataki villicushoz és esküdtekhez szóló utasítás ennek megfelelően igen határozott volt: rombolják le a jobbágyok által a Maros fo-

⁹ KÁROLYI I. 362. sz.

¹⁰ CSÁNKI I. 415.; ÁMTF I. 540.; KISS 1997. I. 725.; LELKES 2011. 349.

¹¹ CSÁNKI I. 415.; LELKES 2011. 261.

¹² ORTVAY 1882. II. 463.; KISS 1997. II. 574.

¹³ ZsO. II. 839. sz.; PERÉNYI 223. sz.

¹⁴ ORTVAY 1882. I. 505.; KISS 1997. II. 99.

¹⁵ CSÁNKI V. 729.; KISS II. 455.; LELKES 2011. 593.

¹⁶ CSÁNKI V. 682.; KISS 1997. II. 453.; LELKES 2011. 592.

¹⁷ CSÁNKI V. 706.; KISS I. 512.; LELKES 2011. 264.

¹⁸ ZsO. III. 135. sz. A kérést a konvent február 25-i oklevelében teljesítette. DL. 73920.; TELEKI I. 287. sz.; ZsO. III. 192. sz.

lyón épített malom gátját, ha ennek következtében víz önti el Somkerekai Antal szántóföldjeit és rétjeit¹⁹ 1411. április 29-én Nadabi László erdélyi alvajda utasította a kolozsmonostori konventet: tartson vizsgálatot Sáromberki és Erdélyi Antal panaszára, amely szerint az új malom és gátjai (*quoddam molendinum una cum clusuris de novo fondassent et ordinassent*) gátjaikkal (*ex clausura et structura*) falvainak rétjeiben, szántóföldjeiben, kaszálóiban 2000 aranyforint kárt okoztak²⁰ 1417. november 9. és 21. között foglalta írásba Perényi Péter országbíró a vasvári káptalanhoz szóló oklevelét, amely szerint Egervári Miklós felmutatta a káptalan királyi parancsra tartott vizsgálatáról szóló jelentését és Rozgonyi Simon országbíró két oklevelét. Az egyik igazolta Egervári panaszának helytálló voltát, tudniillik azt, hogy Molnári Miklós fia: Miklós, Pető fia: Imre, Domokos fia: Demeter, Illés fia: Mihály, Tamás fiai és még többen a Rába folyón²¹ lévő malmuk gátját felemelvén, neki 200 köből gabona kárt okoztak.²² Egy köből hozzávetőlegesen 10-17 liternek felelhetett meg.²³ Így a bejelentett kárt 2000-3400 liter (mintegy 1600-2720 kg) gabona lehetett. Ez a korabeli átlagos termés-eredményeket figyelembe véve mintegy 4-7 hold nagyságúra becsülhető szántóföld elszántására utalhatott.

1419. április 3-án a Körös megyei Gordova (ma: psz. és várkastély Veliki Grđevac mellett, HR)²⁴ birtok kapcsán kezdődött pereskedés: Gordovai László fia: Bertalan Újvári Pál fiai ellen panaszt tett amiatt, hogy Gordova birtokon a Csázma folyó²⁵ területén egy malmot építtetettek (annak gátjai ugyanis jócskán a panaszos földjeibe nyúlnak), a folyót a régi medrének lezárásával Gordova birtok földjeire terelte.²⁶ Ezzel a jogellenes cselekedettel a birtokból tekintélyes kiterjedésű földet és erdőt foglaltak el, amelyet a panaszos szerint az oklevél kiállításakor is birtokolnak. Az ügy tehát kezdetben az elterelt folyóval előidézett birtokhatárperként indult, s abban áradásról vagy a Csázma folyó vízszintjének emelkedéséről nem esett szó. Védekezésül az alperesek kijelentették, hogy Gordova birtokon és tartozékain nincs malmuk, és készek oklevelekkel igazolni, hogy a szóban forgó malom, földek és erdő jogszerint illetik meg őket.²⁷ Többszöri halasztás és a birtokra vonatkozó korábbi oklevelek bemutatása következett. Ennek során az alperesek bemutatták – többek között – a rojcsai (ma: Rovišće, HR)²⁸ Vida fia: János által a Csázma folyón épített malom ügyében János fia: Andrással folytatott per 1373. évi okiratait. Az 1425. március 31-én a szlavón bán előtt kiállított oklevél szerint azonban a per tárgya módosult, s némiképpen kibővült: a Pál fiai által a Csázma folyón épített malom a folyó medrét elzárta, s a víz elárasztotta a földeket, továbbá sok földet és erdőt elfoglalt, melyek az oklevél írásba foglalásakor is az alperes kezében vannak. A felperes azt is állította, hogy János fia: András egykori malma nem azon a helyen állt, ahol Pál fiai most az említett malmot tartják, hanem más helyen, tudniillik a vitás malom és rojcsai Vida fiának malma között van János fia: András malma (*predictum molendinum annotati condam Andree filii Iohannis non in illo loco, ubi annotati filii Pauli munc dictum molendinum suum conservarent, se din alio loco, videlicet inter predictum molendinum suum litigosum et inter molendinum annotati condam Ianes extitisset*).²⁹ Az 1425. június 17-i oklevelében azonban a csázmai káptalan beszámol a június 3-i helyszíni felmérés és a szomszédok felvett tanúvallomásairól: ezek egyhangúan hangoztatták, hogy András malma nem a vitás

¹⁹ DL 73921.; TELEKI I. 288. sz.; ZsO. III. 269. sz.

²⁰ ZsO. III. 404. sz.

²¹ ORTVAY 1882. II. 139.; Kiss 1997. II. 388.

²² ZsO. VI. 1096. sz.

²³ BOGDÁN 1991. 325.

²⁴ LELKES 2011. 268.

²⁵ ORTVAY 1882. I. 189.; Kiss 1997. I. 311.

²⁶ ZsO. VII. 265. sz.

²⁷ ZsO. VII. 265.

²⁸ LELKES 2011. 580.

²⁹ ZsO. XII. 381. sz.

malom és rojcsai Vida fiának malma között van, hanem a vitás malomtól feljebb található.³⁰ A helyszíni vizsgálat tehát azt bizonyította be, hogy az alperesek építettek ugyan egy új vízimalmot rojcsai Vida fiának malma alá, de az a felperesek szintén már korábban is működő malma felett helyezkedett el a Csázma folyón. Ebből az következtethető ki, hogy egy esetleges csapadékosabb időszakban előidézhetette a vízszint megemelkedését és a folyó áradását, s az árterületre kiömlött víz a meder mellett okozhatott kárt a felpereseknek, a fennmaradt oklevelek azonban mellőzik a részletesebb leírását.

1419. augusztus 24-én a Bars megyei Leszk birtokon a Garam folyón³¹ lévő malomnak gátat emeltek, de a gát fele a szomszéd kisszecsei (ma: Horná Seč, SK)³² birtokára esik, a víz megemeléseivel a szomszéd birtokán élő jobbágyoknak 2000 kepe gabonája és több rétje tönkrement.³³ Egy kepe átlagosan 44-80 kéve gabonát foglalt magában, legalábbis a 16-17. századi adatok szerint.³⁴ Eszerint az okozott kár 8800-16000 kéve gabona lehetett. Egy-egy kéve szemtartalmát 2-4 kg-ra becsülve feltételezhető, hogy a felperes állítása szerint 17600-64000 kg termés ment tönkre az áradás következtében (ez hozzávetőlegesen 4,5-18 hold szántóföld eláradására utalhat).

1422. január 2-án Perényi Péter országbíró előtt tett panaszt Dénes fia János és Péter, valamint Miklós fia Miklós, mert Balázs és fiai ismételt tiltakozása ellenére a Zemplén megyei Lasztóc birtokon (ma: Lastovce, SK)³⁵ a régi medréről általuk a földjeikre elterelt Ronyva folyón³⁶ egy malmot építettek súlyos károkat okozva makkos erdeikben és kaszálókban. Ezért az országbíró a leleszi konventet helyszíni vizsgálatra utasította.³⁷ A szomszédok jelenlétében végzett helyszíni szemléről 1422. augusztus 10-én kiállított oklevél megállapította, hogy a Ronyva folyót nem a felperesek, hanem az alperesek földjére terelték el, s itt építették fel a malmot is. A panasz szerint az alperesek a malomhoz kapcsolódóan a makkos erdőben kis gátat, (*clausura*) építettek, ami az erdő pusztulásához vezetett. Alperesek magyarázata szerint azonban az erdőt nem a malom és a gát, hanem az esős időben megáradó Ronyva folyó tette tönkre. A szomszédok és a megyebeli nemesek eskü alatt tett vallomásukban az alperesek állításait erősítették meg. A helyszíni szemle során pedig sem a makkos erdő fáiban nem láttak károsodást, sem valamiféle ásott medret nem találtak.³⁸ Így az alpereseket felmentették a vád alól. A jogeset a helyszíni szemle negatív eredménye ellenére is meggyőzően mutatja, hogy a korabeli bíróság nagyon is elképzelhetőnek és reálisan megvalósíthatóknak, tehát technikailag és műszakilag kivitelezhetőnek tartotta a vádban megfogalmazottakat.

1424. április 24-én Nánai Kompolt István országbíróhoz érkezett panasz szerint a Sopron megyei Mihályi³⁹ birtok újonnan épített malom gátja miatt óriási károkat szenvedett el, alperes válasza szerint valóban épített új malmot, s a víz a birtok erdeiben, rétjeiben, szántóiban és vetésiben nem a malomtól ered. Ezért az országbíró utasította a csornai konventet, hogy helyszíni szemle során tekintsék meg a malmot, a gátat és a környező birtokot, s győződjenek meg arról, hogy az említett malom semmilyen kárt ne okozzon.⁴⁰

1466. november 25-én egyeztek meg a pereskedő Gömör megyei szomszédok Krizsán faluban (ma: Chanava része, SK)⁴¹ a Sajó partjára⁴² épített malom ügyében. A malomgát

³⁰ ZsO. XII. 691.

³¹ ORTVAY 1882. I. 326.; KISS 1997. I. 497.

³² ÁMTF I. 474.; LELKES 2011. 242

³³ ZsO. VII. 900. sz.

³⁴ BOGDÁN 1991. 405.; BOGDÁN 1987. 108.

³⁵ CSÁNKI I. 355.; KISS 1997. II. 18.; LELKES 1998. 359.

³⁶ ÁMTF I. 153.; KISS 1997. II. 423.

³⁷ ZsO. IX. 7. sz.

³⁸ ZsO. IX. 876. sz.

³⁹ CSÁNKI III. 620.; KISS 1997. II. 141.; HERÉNYI 2000. 357.; LELKES 2011. 456.

⁴⁰ ZsO. XI. 464.

⁴¹ CSÁNKI I. 138.

(*clausura*) építését nagymértékben (*in magna quantitate*) a Sajó folyónak Szentkirály (ma: Kvál, SK)⁴³ birtokra tartozó részére is kiterjesztették, így a víz elzárásával (*per retorsionem aquarum*) szántóik és kaszálóik nagy részét is elpusztították, s ezzel nekik 12 év alatt 150 aranyforint kárt okoztak. A peres felek mindenképpen a kiegyezést keresték. Úgy döntöttek, hogy négy molnármestert (*magistros molendinatos*) választanak, akik majd eldöntik, hogy a malom gátját nem lehetne-e valamivel lejtősebbé tenni és alacsonyabbra helyezni (*declivius et in aliqua quantitate ad inferiora... condescendere*), ha igen, úgy rendben van. Ha a molnárok úgy találnák, hogy ez a művelet a malom valaminő veszélyeztetésével járna (*in aliquo defectum pati videretur*), akkor a malom és gát maradjon a mostani helyén és mélységben.⁴⁴ Ezzel kimondatlanul azt is tudomásul vették, hogy az eddigi károkozás folytatódni fog.⁴⁵ Ezért az alperes vállalta, hogy a malom jövedelméből évente 18 köből gabonát (*frugum*), és pedig 12 köből búzát és 6 köből rozst adnak Pelsőc (ma: Plešivec, SK)⁴⁶ mezőváros köblével mérve, két 9-9 köblös részletben Szent György és mindenszentek ünnepének 8. napján (május 1. és november 8.). A kötelezettség a köből átlagosan 10-17 liternek megfelelő űrtartalma folytán mintegy 120-204 liter búza, valamint 60-102 liter rozs éves átengedését jelentette, ez pedig igen csekélyke terület (kevesebb mint 1 hold) által megtermelhető és picinyke értéket képviselő gabona volt (alig haladta meg egy személy feltételezhető éves gabona fogyasztását). Ha azonban a gátat valaha is emelnék, és a tározót a víz nagyobb megduzzasztása végett növelnék (*repleturas eiusdem propter maiorem retorsionem aquae fiendam augmentarent*), akkor a felperesekkel, illetve utódaikkal szemben hatalmaskodás miatt marasztaltassanak el.⁴⁷ Vagyis szigorúan megtiltották, hogy a jövőben a gátat a nagyobb duzzasztás érdekében tovább emeljék, s a hanvai, szentkirályi és krizsáni birtokokat áradással és elöntéssel veszélyeztessék.

1505. szeptember 20-i oklevél szerint 1504. szeptember 29. körül a Baranya megyei Markfalva (ma: Márfa)⁴⁸ birtokon a Bewl folyón lévő malom gátját (*agger*), amely Makrath nevű birtok felé húzódik, annyira megmagasították, hogy a víz áradása Andrásnak Koros (ma: Kőrös),⁴⁹ Zerdahely (ma: Drávaszerdahely),⁵⁰ Makrath,⁵¹ Rad (ma: Rádfalva),⁵² Kengyel,⁵³ Sarosho (ma: psz. Rádfalva határában)⁵⁴ nevű birtokához tartozó összes erdejét, szántóját és kaszálóját elpusztította, együttesen több mint 6200 aranyforint kárt okozva.⁵⁵

1524. március 16-án foglalta írásba a kolozsmonostori konvent Bethlen Jánosnak Bethlen Farkas elleni tiltását: ebben utóbbi számára egyebek mellett megtiltotta, hogy elfoglalja a Bethlen (ma: Beclean, R)⁵⁶ határán a Nagyszamos⁵⁷ folyón épült molnárházat, s a Bel-

⁴² ORTVAY 1882. II. 183.; KISS 1997. II. 436.

⁴³ CSÁNKI I. 147.; ÁMTF II. 551.; KISS II. 439.; LELKES 2011. 587.

⁴⁴ HANVAY 227. sz.

⁴⁵ TRINGLI 2001. 254.

⁴⁶ CSÁNKI I. 128.; KISS 1997. II. 331.; LELKES 2011. 538.

⁴⁷ HANVAY 227. sz.

⁴⁸ CSÁNKI II. 505.; ÁMTF I. 338.; LELKES 2011. 439.

⁴⁹ CSÁNKI II. 498.; LELKES 2011. 384.

⁵⁰ CSÁNKI I. 528.; KISS 1997. I. 391.; LELKES 2011. 207.

⁵¹ CSÁNKI II. 505.

⁵² CSÁNKI II. 518.; KISS 1997. II. 392.; LELKES 2011. 567.

⁵³ CSÁNKI II. 495.

⁵⁴ CSÁNKI II. 521.

⁵⁵ Pécsvárad 886–891. sz.; DF 233300, DF 233303, DF 279383, DF 279384, DF 279480, DF 279484.; KÓFALVI 2005. 161.

⁵⁶ KISS 1997. I. 209.

⁵⁷ ORTVAY 1882. II. 447.; KISS 1997. II. 518.

ső-Szolnok megyei Bőd birtok (ma: Beudiu, R)⁵⁸ halastava gátját úgy megemeltesse, hogy a vize kimenjen a közföldekre és elrontsa néhány jobbágy telkét.⁵⁹

1524. május 11-én Ghyrewfy Imréné a Kolozs megyei Zutor (ma: Sutoru, R)⁶⁰ határában az Almásvizen⁶¹ épült malomban öt megillető részt eladta, s kikötötte magának, hogy amennyiben a jövőben új malmot akarna építeni, akkor a vevők tartoznak elegendő és megfelelő fát a helyszínre vitetni, s ugyancsak a vevők kötelesek jóvátételre, ha az új malom vize áradást vagy kárt okozna Középlak kaszálójában és szántóföldjeiben (*si vero aqua ad ipsum molendinum decurrens ex structura vel propter inundationem aliquantum ad fenetum sive terras possessionis Kezeplak vocate attinger ret et ibi dampnum inferret*).⁶² Ez az oklevél tehát arra is rávilágít, hogy 1524-ben már ismert volt a megfelelő jogi formula, amely megvédte az eladót a vevő által a jövőben esetleg elkövethető hatalmaskodás felelősségétől, s ingatlan adásvételekor a malomépítéssel előidézhető áradással is számoltak.

1524. június 11-én II. Lajos király előtt Perényi Gábor nevében panaszt tettek, amely szerint 1522. szeptember 21. körül Batori András familiárisaival és jobbágyaival hatalmasul a panaszos Szatmár megyei Meggyes (ma: Medieșu Aurit, R)⁶³ birtokára ment. Itt a Som Molwa nevű, elhagyott malom helyén a Rathka víz folyásában, esős időben a Szamos folyó áradása idején egy halastónak való gátat készített. Ezáltal a panaszos Ferenchy Tamás, Márton és János nevű, meg más Meggyes mezővárosba való jobbágyainak a Som Molnafely nevű részen levő kaszálóit és rétjeit, valamint más jobbágyainak szántóit, kaszálóit és rétjeit, melyek a Rathka vize körül terültek el, a Som Molna malomhellyel együtt elfoglalta, így 2000 forint kárt okozott. Ezért az uralkodó utasította a leleszi konventet, hogy vizsgálja ki az ügyet.⁶⁴

A gát fölötti malom károsodása

Egyes esetekben az áradások említése helyett megemlítésre kerül az oklevelekben a malom és duzzasztógátja felett elhelyezkedő korábban épült malom károsodása is. Ezek az oklevelek arról számolnak be, hogy új malom és annak keresztgátja építését követően a folyón fentebb álló malom működésében következik be zavar és fennakadás. Ilyenkor az utóbb épített alsó malom duzzasztógátja fölött a folyó esése úgy lelassult, hogy az már nem tudta kellő sebességgel hajtani a korábbi malom kerekét. Erre példa:

1315. március 6-án a veszprémi püspök előtt a veszprémi káptalan és a jutasi (ma Veszprém része)⁶⁵ nemesek barátságos egyezséget készítettek kötni egy jutasi földdarab és malomhely ügyében. Ekkor azonban Rátót nembéli Mikse tiltakozást jelentett be. Szerinte ugyanis egykoron a mostani malomhelyen lévő malom az ő két saját malma közé hatalmasul lett építve malmái kárára (*in preiudicium eorum per facti potentiam*), ő pedig nem akarja, hogy ebből a jövőben malmainak és földjeinek kárára származzék (*sibi in posterum preiudicium valeat generari, neque dicta loca molendinorum suorum priorum et terre ad eadem pertinentes*).⁶⁶

A sátoraljaújhelyi ágostonos remeték és a szintén sátoraljaújhelyi Szent István pálos kolostor között az 1320-as években hosszas pereskedés alakult ki, mert az ágostonosok utóbb alul épített malmának gátja annyira visszaduzzasztotta a Ronyva patakából kiágazó malomcsatorna vizét, hogy a pálosok korábban épült felső malmának kereké a magas vízben leállt. A

⁵⁸ Kiss 1997. I. 248.; LELKES 2011. 154.

⁵⁹ DL 36376.; Kolozsmonostor 3993. sz.

⁶⁰ CSÁNKI V. 426.; ÁMTF III. 379.; Kiss 1997. II. 811.; LELKES 1998. 657.

⁶¹ ORTVAY 1882. I. 80.

⁶² Kolozsmonostor 4008. sz.

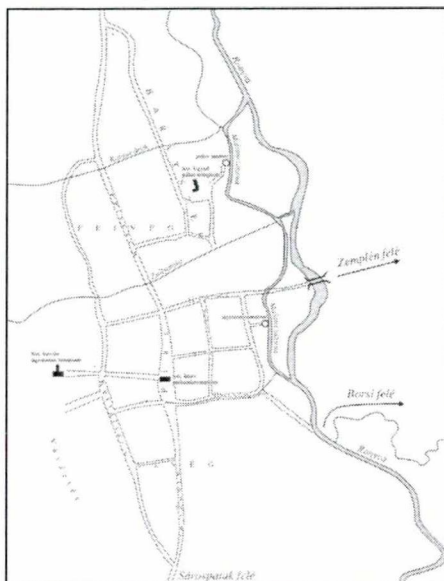
⁶³ CSÁNKI I. 480.; MAKSAI 1940. 175.; Kiss 1997. I. 112.; NÉMETH 2008. 180.; LELKES 2011. 448.

⁶⁴ PERÉNYI 843. sz.

⁶⁵ CSÁNKI III. 236.; Kiss 1997. I. 663.; HERÉNYI 2000. 275.

⁶⁶ Hontvármegye 42. sz.; ANJOU-OKL. IV. 34. sz.

bíróság szerint, ha kiderül, hogy az alsó malom a felső kárára van, akkor azt olyan távolságra kell elhelyezni, hogy egyik malom se okozzon kárt a másik számára. Ezért az ítélet szerint két alkalmas és a malommesterségben járatos férfit küldtek ki (*duos viros idoneos et in arte molendinaria peritos et expertos*), akik a helyszínen a malmokat (és gátjaik magasságát) úgy állították be, hogy egyik se okozzon kárt a másik számára. Végül a felek kötelezték magukat, hogy a malomrekeszeket nem változtatják meg a másik rovására.⁶⁷

1. ábra: Sátoraljaujhely a későközépkorban
(Forrás: TRINGLI 2011. 396.)

1410. január 18-án Konya bán fia: Simon Riba (ma: Ipolyszög)⁶⁸ faluban lévő malmát régi helyéről áttette, és felemelte (*per cuius reedificationem altitudinemque et maximam elevationem cannarum et struere molendini*), hogy a kóvári (ma: Koláre, SK)⁶⁹ négykerekű malmuk két alsó kereke használhatatlanná vált (*in uinius domo quatuor rote molares ab infra volventes extitissent*), a folyó megduzzasztása miatt pedig a maguk és jobbágyaik majdnem egész erdeje, berke és rétjei tönkrementek, s bár Simon, amikor az áthelyezés ellen panaszt tettek előtte, többször is magára vállalta, hogy molnármesterek által megfelelőképpen rendeztetni, ezt nem tudta megtenni, s a malmot ma is (*ultra excrescentiam debiti status et situs*) tartja⁷⁰

Zsigmond király 1418. november 26-i oklevelében a Zemplén megyei Deregyő (ma: Draňov, SK)⁷¹ faluból érkezett Nagy (*Magnus*) Pál és Besenyő Demeter panaszt tett, mert a múlt évben (1417) a Laborc folyón⁷² a panaszosok régi malma alatt, ahol korábban sohasem állt fix, partra épített, csak hajóra szerelt malom (*ubi nunquam molendinum in terra fixum, sed super naves fuisset constitutum*) egy új – feltételezhetően partra épített – malmot készítettek, amivel a panaszosok szerint tönkretették a régi malmot, és ezzel 100 új forint kárt okoztak. A régi malom birtokosa azt kérte, hogy az új malmot bontsák le, a kárát pedig térítsék meg. A

⁶⁷ ANJOU-OKL. II. 182. sz.; ANJOU-OKL. IX. 314. sz.; ROMHÁNYI 2010. 75.; VAJDA 2012. 64.

⁶⁸ CSÁNKI I. 106.; KISS 1997. I. 633.; LELKES 2011. 313.

⁶⁹ KISS 1997. I. 786.; LELKES 2011. 386.

⁷⁰ ZsO. II. 7293. sz.

⁷¹ CSÁNKI I. 346.; KISS 1997. I. 364.; LELKES 2011. 195.

⁷² ORTVAY 1882. I. 457.; KISS 1997. II. 5.

leleszi konvent 1418. december 29-i oklevelében rögzített jelentése szerint a helyszíni vizsgálat – a kár összegének kivételével – igazolta a panaszt.⁷³ Az oklevél megfogalmazása alapján az újonnan épített malom minden valószínűség szerint a gátja segítségével jelentős vízszint-emelkedést produkált, ezáltal pedig a lelassult folyó már nem forgatta kellő sebességgel a feljebb elhelyezkedő, régebbi – feltehetően – hajómalom kerekét.

1455-ben a Borsod megyei Szalontán (ma: Hejőszalonta)⁷⁴ kezdődött egy kritikus malomépítés. A falu területén ugyanis a Hejő patakra,⁷⁵ oda „ahol egykoron semmiféle malom nem állott”, Szalontai Miklós deák malmot építtetett, gátjait (*clausuras et aggeres*) pedig olyan magasra helyezték, hogy a visszatorlódozó víz lehetetlenné tette a feljebb levő, már több éve (*dudum et a pluribus annis*) a Keresztúron (ma: Hejőkeresztúr)⁷⁶ a ládi pálos kolostor által emelt malom működését. Sőt a felduzzasztott víz nemcsak a malom működését akadályozta, de a pálosok és jobbágyaik közel fekvő rétjeit és kaszálóit is tönkretette, így onnan szénát sem tudtak betakarítani. A tiltakozásnak nem sok foganatja lehetett, mert alig egy évvel később, 1456. május 16-án arról értesülünk, hogy bár az előző panasz nyomán Borsod megye főispánja és a vármegye végleges ítéletet hozott, amelyben megállapították, hogy Miklós jogellenesen építette a malmát, az ítéletlevelet azonban Miklós iránti részrehajlásból nem adták ki a szerzeteseknek.⁷⁷ Az 1457. január 20-i oklevél azonban arról tájékoztat, hogy V. László király 1456. augusztus 28-án arra utasította Borsod megye hatóságát, s ennek következtében a királyi emberek Szalontai Miklós jelenlétében a helyszínen vizsgálták ki az ügyet. Az utasítás értelmében amennyiben beigazolódná, hogy Szalontai malma a pálosok följebb fekvő malmának kárára van, akkor a deák gátját annyival csökkenték, hogy további kár ne keletkezzen. Ha ez nem volna lehetséges – folytatódik a parancs –, akkor rombolják le a malmot. Amikor a szolgabírók kiérkeztek a helyszínre, Szalontai saját maga bontatta le a gátat önként vállalva, hogy mindaddig nem építi újjá, amíg fogott bírák és a két fél által választott molnárok az ügyet egyezségre nem vizsik, s meg nem állapítják, hogy a gátak nem okoznak kárt a felső malomnak.⁷⁸ Alighogy elhagyták azonban a falut a megyei megbízottak, 1456 karácsonya körül a gátat Szalontai Miklós újjáépíttette, s a szerzetesek panasza szerint a visszaduzzasztott víz ismét nagy károkat okozott nekik. Ezért László király 1457. február 5-i oklevelében általános tanúvallatást írt elő az ügyben, melynek során meg kell állapítani, hogy Miklós valóban újjáépítette-e a malmot, és az kárára van-e a szerzetesek régebbi malmának.⁷⁹ 1457. február 26-án összehívták Keresztúr birtok összes szomszédját és a megye nemességét, s a megyei közgyűlés keretében vizsgálták az ügyet. A tanúvallomások minden tekintetben egyhangúlag igazolták a szerzetesek állításait. Erre a szolgabírók másnap lebontatták a malmot, a feleket pedig május 1-ére a királyi személyes jelenlét elé idézték meg.⁸⁰ Csakhogy hamarosan ismét állt a malom. Egy 1465. december 21-én kelt oklevél ugyanis arról tájékoztat, hogy a Miklós deák Hejő folyón a ládi pálosok följebb álló malma sérelmére épített, az alispánok és szolgabírák 1465. szeptember 8. körül leromboltatták, de fiai, István deák, János és Boldizsár – még a per ideje alatt – a malmot újból felépíttették, a folyó vizét megemeltették, aminek következtében a kolostor ottani révét és földje nagy részét tönkretették, malmuk jövedelme pedig megcsappant, és ezzel 500 aranyforint kárt okoztak.⁸¹ A pereskedésnek – legalább átmenetileg – csak 1466 októberében lett vége. Akkor ugyanis a két fél fogott bírákat, s négy-négy molnárt is felkért, kilencediknek pedig közösen felfogadták a nyáradi molnárt a vita elegyengetésére.

⁷³ ZsO. VI. 2577. sz.

⁷⁴ CSÁNKI I. 179.; ÁMTF I. 804.; KISS 1997. I. 583.; LELKES 2011. 293.

⁷⁵ ORTVAY 1882. I. 373.; KISS 1997. I. 582.

⁷⁶ CSÁNKI I. 174.; ÁMTF I. 781.; KISS 1997. I. 582.; LELKES 2011. 293.

⁷⁷ DL 15070.; ROMHÁNYI 2010. 80.

⁷⁸ DL 15098.

⁷⁹ DL 15133.

⁸⁰ DL 15133.

⁸¹ DL 16288.; ROMHÁNYI 2010. 81.

Az egyezség értelmében mindkét malom megmaradt, Szalontaiak malmának gátját azonban egy hüvelykes tenyérrel (*ad unius manus palme simulcrum police extento longitudinem*), azaz kb. 9-11 cm-rel⁸² alacsonyabbra helyezték.⁸³ Tévednénk azonban, ha úgy hinnénk, hogy ezzel pont került az ügy végére. Hiszen az 1478. december 12-i oklevél szerint a ládi pálosok perújrafelvételt kértek, amit a király különös kegyet gyakorolva nekik engedélyezett.⁸⁴ Különös módon azonban a per folytatásának nincs több nyoma, így lehetséges, hogy mégiscsak az 1479-ben átírt 1466-os ítélet maradt hatályban. Hiszen közvetlenül már nem veszélyeztette malmukat Szalontaiak gátja és malma.⁸⁵ Az ügy mindenestre – hosszabb-rövidebb megszakításokkal – nagyjából 25 évig húzódott, s végül a ládi pálosoknak bele kellett törődniük abba, hogy közvetlen szomszédságukban egy új malom is öröl, közvetett károkozással, a versenyhelyzet által előidézett profitsökkenéssel tehát 1466-ot követően is számolhatunk. Az 1470-es években egyébként a Hejő partján fekvő Csabán (ma: Miskolc része)⁸⁶ vízimalommal rendelkezett a miskolci plébános, a ládi pálos kolostor, a tapolcaiak és az uralkodó is. Vagyis a szomszédos falvak jobbágyai egyszerre legalább 5-6 helyre vihették öröltetni gabonájukat.⁸⁷

1492. május 1-jén Telegdi István erdélyi alvajda oklevélben rögzítette Kendi Antal és Czegei Was Domokos panaszát, amely szerint Boncai Miklós a Vyzsamos folyón épült malom alatt, attól nem messze a Doboka megyei Szilvás birtokon (ma: Silivas, R)⁸⁸ ezelőtt hét évvel (1485 körül) úgy épített új malmot, hogy annak gátjával a folyó vizét felduzzasztja, és az ő malmuk kereke nem forog, Kechethy Lajos pedig azt panaszolja, hogy a Belső-Szolnok megyei Dengeleg (ma: Livada, R)⁸⁹ birtok határai között fekvő, 12 kaszaaljnyi rétjének nagy részét tönkreteszi az új malom azzal, hogy vízzel árasztja el.⁹⁰ A 15-16. század fordulójáról származó források szerint egy kaszaalja megközelítőleg 1 királyi holddal egyezett meg, vagyis 8442 m²-re becsülhető.⁹¹ Azaz Dengeleg birtokon a károsult panasz szerint 101304 m², tehát mintegy 17,6 hold vagy 10,1 hektár kiterjedésű rétet árasztott el az újonnan épített malom. 1494. december 14-én a szolgabírók, a megyei jegyzők megjelentek a két malomnál, és hat szakértő molnármester (*sagaces magistros et scientificos*), továbbá mindkét malom szomszédainak jelenlétében megállapították, hogy Boncza Miklós új malma magasra emelt gátjával közelsége miatt úgy felduzzasztja a folyó vizét, hogy Kendi Antal rétegeiben épült malmának kereke alig tud forogni.⁹² 1509. október 16-án Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró, erdélyi vajda és székelyispán oklevélben rögzítette a malom körüli per kiegyezését: Czege-i Was Balázs, Kecheth-i László és Szilvási Kristóf azt vallották, hogy mivel a Zylwason, a Wyzsamos folyón nem lehet malmot építeni, mert gátja eltéríti a víz folyását és tönkreteszi Dengeleg nevű birtok földjeit és réteit, amint ezt a már előbb épített malmok töltései is előidéztek, úgy egyeztek ki, hogy Kechethy László, illetve Zylwasy Kristóf Was Balázst és ivadékait felmentik az okozott károk megfizetése alól, és közös erővel és költséggel egy új malmot építenek a Wyzsamos folyón Dengeleg birtokon, és az mindhármukat egyenlő mértékben megilleti.⁹³

⁸² A hüvelykes tenyérrel úgy határozták meg, hogy a normális körülmények közt csak négy újjal számolt tenyér mellé hozzáadták a hüvelykujjat is. Metrikus nagyságára: BOGDÁN 1978. 121.; BOGDÁN 1987. 60.

⁸³ DL 14969., 15098., 15133., 16147., 16288., regesztái: Pálos 86., 94., 95., 103., 105., 106. sz. Az ügyet ismerteti: GYULAI 1996. 215.

⁸⁴ DL 18128.

⁸⁵ ROMHÁNYI 2010. 80–81.

⁸⁶ CSÁNKI I. 170.; ÁMTF I. 764.; KISS 1997. I. 582.; LELKES 2011. 293.

⁸⁷ DRASKÓCZY 1996. 168.

⁸⁸ ÁMTF II. 91.; KISS 1997. II. 773.; LELKES 2011. 458.

⁸⁹ KISS 1997. I. 363.; LELKES 2011. 194.

⁹⁰ DF 253097.; Wass 480. sz.

⁹¹ BOGDÁN 1978. 200.

⁹² DF 255337.; Wass 486. sz.

⁹³ DF 255345.; Wass 552. sz.

Kikövetkeztetett esetek

Nemcsak a ténylegesen áradást vagy legalább elöntést, erdőkben, kaszálóokban, szántóföldekben keletkezett károk utalhatnak a folyó természetes vízjárásának megváltozására, a vízállás rendkívüli megemelkedésére. Olykor áradás említése nélkül, pusztán technikai-műszaki megfontolások alapján is nyilvánvaló, hogy a vízszint számottevő megemelkedése okozott problémát a korabeli emberek számára.

1413. október 11-én a váci káptalan jelentette, hogy a Nógrád megyei Kürt birtokon (ma: psz. Szécsénytől ÉNy-ra Pösténypuszta mellett)⁹⁴ több molnármester jelenlétében vizsgálatot tartva úgy találták, hogy az Ipoly⁹⁵ folyón újonnan épített malom helyén maradhat, ám a malom magasságát – ahhoz képest, ahogy ma van – két tenyérnyivel lejjebb kell szállítani, és köteles így maradni, működni és örölni (*ipsum molendinum profundius ad duas palmas sicut nunc se habet, condescendere facere et sic idem molendinum manere, currere et molere deberet*), a malom gátjait pedig az említett Pöstény (ma: Szécsény része)⁹⁶ birtoktól bármilyen merészséggel és nagysággal előkészíteni, megnyitni és őrizni kötelesek, hogy amikor az Ipoly folyó vize a saját medrében tele van, kilépése az említett Pöstény falu erdeiben, rétjeiben, berkeiben kárt nem okozhat (*clausuras vero eiusdem molendini a parte dicte possessionis Pestyen in tanta fortitudine ac magnitudine preparare seu recludere ac servare deberunt, ut cum aqua fluvii Ipol in suo vero cursu meatu plena existeret, per transgressum ipsius clausure dicte ville Pestyen in silvis, pratis, nemoribus dampnum non generaret*). A malmot november 1-jéig tartoznak a megszabott távolságra lejjebb vinni.⁹⁷

1414. január 19-én Abaúj megyei Középnovajon György fia a Hernád folyón⁹⁸ lévő malom gátjainak vagy épületeinek és csatornáinak felemelésével (*elevatio clausurarum seu structurarum et cannarum cuiusdam molendini*) a prépostnak a malom fölött elhelyezkedő rétjeiben, erdeiben és szántóiban károkat okoz. A két fél között megegyezés született: az alperes a malmot minél hamarabb alacsonyabb helyre és helyzetbe tenni és ott tartani köteles (*simulcrum dictis suis clausuris, structuris et cannis depressius situare et locare facere debeant et teneantur*), ha a kár ezután sem szűnne meg, s valóban az említett malom gátjai, épületei és csövei által keletkeznek a károk, kötelesek azt lebontani.⁹⁹

1419. április 30-án Zsigmond király helyszíni eljárásra utasította a leleszi konventet, mert a Zemplén megyei Szürnyeg (ma: Sirmík, SK)¹⁰⁰ birtokon a Bodrog¹⁰¹ folyón épült malmot feljebb állították fel, s ennek következtében a szürnyegi malom elhelyezkedő Garany (ma: Hran, SK)¹⁰² birtokon lévő malom a folyó elzárásával kárt szenved. Az utóbb épített malom tulajdonosai pedig a malmot, a kifolyóval és duzzasztóval együtt az oklevél kiállításakor is az említett helyen tartják. Pedig tanult molnármesterek szerint a szürnyegi malmot egy könyökkel (*unum cubitum*) lejjebb kellene vinni, amit azonban András és társai vonakodnak megtenni. Ezért a királyi bíróság döntése szerint tiltsák el Andrást a malom további építésétől és a birtokok használatától.¹⁰³

1422. november 12-én Helembai Tamás a tilalom ellenére malmot építtetett a Királytava folyón Helemba birtokon, s a malom elkészítésével és elhelyezésével (*quam preparationem et statutionem eiusdem molendini*) tönkre tette a Borza¹⁰⁴ vízen álló 2 malmot

⁹⁴ CSÁNKI I. 102.; ÁMTF IV. 263.

⁹⁵ ORTVAY 1882. I. 396.; KISS 1997. I. 630.

⁹⁶ CSÁNKI I. 105.; KISS 1997. II. 373.; ÁMTF IV. 286.

⁹⁷ ZsO. IV. 1178. sz.

⁹⁸ ORTVAY 1882. I. 371.; KISS 1997. I. 587.

⁹⁹ ZsO IV. 1599. sz.

¹⁰⁰ CSÁNKI I. 364.; KISS 1997. II. 605.; LELKES 2011. 658.

¹⁰¹ ORTVAY 1882. I. 139.; KISS 1997. I. 224.

¹⁰² CSÁNKI I. 348.; KISS 1997. I. 501.; LELKES 2011. 260.

¹⁰³ ZsO. VII. 371. sz.

¹⁰⁴ ORTVAY 1882. I. 167.

(*duo molendina ipsorum Stephani in fluvio Borzavize vocato decurrentia anichilari fecisset potentia mediante*).¹⁰⁵ A krassói alispán és a szolgabírák december 19-i jelentése szerint a helyszíni vizsgálat során megállapították, hogy a Borza vize magasabb, mint a malom készítése és elhelyezése előtt volt (*in dicto fluvio aque Borze altius quam olim stetisset preparari et statui fecisset*).¹⁰⁶

1467. május 27-én a szentkirályi (ma: Sîncraiu de Mureş, R)¹⁰⁷ pálosok perjele tiltotta Megesfalwa-i Lászlót, hogy Kisfaludon (ma: Miceşti, R)¹⁰⁸ a falu végén lévő malmukon alul a Marosra, ahol emberemlékezet óta soha nem állt malom új malmot építsenek (*quoddam molendinum super fluvio Maros, infra molendinum ipsorum fratrum in fine ville Kysfalud ubi ad memoriam hominum nusquam aliquod molendinum fuisset edificatum, de novo construi et edificari facere vellet*).¹⁰⁹ A régebbi idő óta működő malomhoz képest a folyó folyása szerint lentebb felépített újabb malom elsősorban a víz visszaduzzasztásával, a folyó vízszintjének megemelésével okozhatott kárt a feljebb elhelyezkedő malomnak. Tehát részletes beszámoló nélkül, pusztán az oklevél tiltó megfogalmazásából is valószínűsíthető a Maros folyó jellemző vízszintjének mesterséges megemelése.

1525. január 19-én foglalta írásba az aradi káptalan a Zaránd megyei Bökény (ma: psz. Socodor körül, R)¹¹⁰ faluban lévő malom és gát esetét. A Fehér-Körös¹¹¹ folyón emelt gát egyik fele az Bökény faluhoz tartozott, a másik fele Székudvar (ma: Socodor, R)¹¹² faluhoz. A székudvari nemesek a régóta – egyes tanúk szerint húsz éve – meglévő gátat valamivel feljebb helyezték át. Ezzel pedig önkényes hatalmaskodások sorozata vette kezdetét, a bökényiek – minden bizonnyal a feljebb helyezett gát által előidézhető áradásoktól tartva – a gátat lerombolták, a székudvariak azonban újjáépítették a gátat, s megkezdődött a pereskedés. Ennek során 1525. január 16-án nagyszabású helyszíni tanúmeghallgatásra és szemlére került sor. A bíróság a vizsgálat során két kérdésre keresett választ. Az első az volt, hogy a felperesek a gátat újonnan emelték-e, vagy régi-e, s akarnak-e most gátat emelni. A második kérdés akörül forgott, hogy az alperesek az akaratuk ellenére épült gátat lerombolták-e vagy sem?¹¹³ Az eljárásban 118 személyt hallgattak ki: 88-at a felperesek, 30-at az alperesek állítottak ki.¹¹⁴ A tanúk ugyanazokról a tényekről beszéltek, de természetesen egészen más megvilágításban. A felperesek taktikája az volt, hogy a malom és a gát régiségét és több éven át tartó békében birtoklását igazolják a valóságok, az alperesek pedig a gát helyének megváltoztatását és újabb helyének kártékonyosságát kívánták bizonyítani. A nagyszámú vallomásból annyi rajzolódik ki, hogy gát és malom mintegy két évtizede épült a két falu között, de számos tanú hangsúlyozta azt is, hogy a gát régebben lejjebb feküdt, s feljebb helyezését követően a bökényiek lerombolták, hogy ezzel is védjék jogaikat. A malomban dolgozó molnár igyekezett nyugtatni a gát ellen fellépő bökényieket, hogy a gátról nem megy víz Bökény birtok felé, mivel a gát akkor kisebb volt, mint most. Egy másik tanú arról számolt be, hogy egyik nyáron (június 22. körül) a víz áradása pusztította el a gátat.¹¹⁵ Utóbbi megállapítások egyértelműen arra utalnak, hogy a gát áthelyezésével kapcsolatos jogeset valódi oka a vízállás önkényes megemelése, vagyis ez is arra utal, hogy a malomépitések keretében megemelt, áthelyezett gátak válhattak ki áradásokat, vagy legalábbis a korabeli emberek tartottak az új építmények

¹⁰⁵ Krassó III. 209. sz.; ZsO. IX. 1108. sz.

¹⁰⁶ Krassó III. 209. sz.; ZsO. IX. 1255. sz.

¹⁰⁷ KISS 1997. II. 102.; LELKES 2011. 443.

¹⁰⁸ ROMHÁNYI 2010. 148.; LELKES 2011. 442.

¹⁰⁹ Székely VII. 65. sz.; Kolozsmonostor 1751. sz.

¹¹⁰ CSÁNKI I. 728.

¹¹¹ ORTVAY 1882. I. 220.; KISS 1997. I. 445.

¹¹² CSÁNKI I. 745.; KISS 1997. II. 547.; LELKES 2011. 628.

¹¹³ Balassa 560. sz.

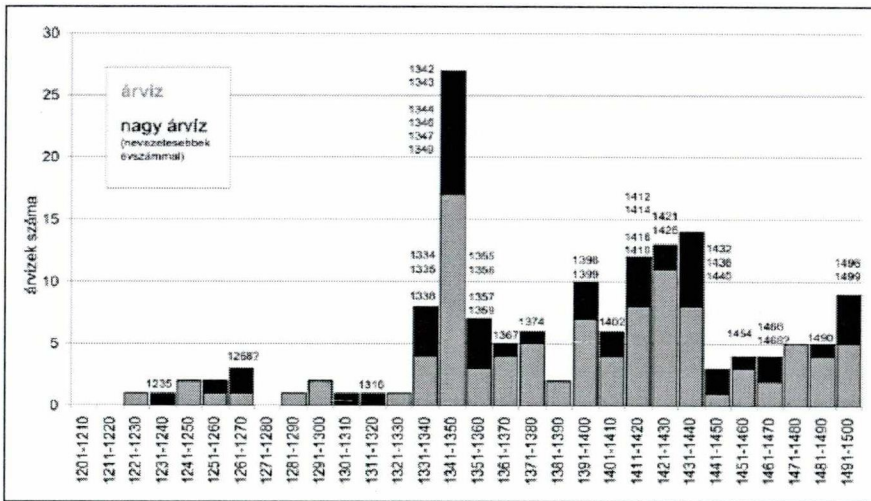
¹¹⁴ TRINGLI 2001. 265.

¹¹⁵ Balassa 560. sz.

ilyen hatásától. A vallomásokból leszűrhető az is, hogy korábban a gát valóban a folyó alsóbb szakaszán, Bökénytől távolabb helyezkedett el, s a pereskedést megelőző években áradás sújthatta Bökény határát, ami miatt a gátat meg is magasították.

Az adatok időbeli eloszlása

A fent bemutatott középkori jogesetek korántsem tekinthetők a téma teljességre törekvő adatbázisának, így az oklevelek időbeli eloszlására vonatkozóan komolyabb elemzés még nem végezhető. Annyi azonban már a gyűjtés jelenlegi állapotában is feltűnik, hogy a malomépítéssel előidézett mesterséges eredetű áradásokra, vízszint-emelkedésekre utaló oklevelek főként azokban az években, évtizedekben tűnnek fel nagyobb számban, amikor a természetes eredetű áradásokra, kiterjedtebb vízborítással járó időszakokra is több forrás utal. Hiszen a létrehozott keresztgátaknak és oldaltöltéseknek ezekben az esetekben kellett a szokatlanul nagymennyiségű vízrel megbirkózniuk. Így a malomépítés keretében emelt keresztgátakra visszavezethető áradások, vízszint-emelkedések okleveles említései két alkalommal sűrűsödnek meg különösképpen: az első csúcspont a 14. század végén vette kezdetét, s egészen az 1430-as évek végéig követhető volt, az újabb csúcs pedig a 15-16. század fordulóján következett be.¹¹⁶

2. ábra: Ismert árvízi események eloszlása a 13-15. századi Magyarországon
(Forrás: KISS 2010. 181.)

Gyanúba hozható korai példák

A fenti oklevelek tükrében értelmezve vízimalommal előidézhető áradásokra, illetve vízszint-emelkedésre utaló forrásként vehető számba két Árpád-kori eset is. 1247-ben IV. Béla király Gutkeled nembéli István nádort és Csák soproni ispánt, lovászmestert azzal bízta meg, hogy közgyűléseket tartsanak, az általános bíráskodás mellett azonban ezúttal egy különös parancsot is teljesíteniük kellett: a Rábára és a Rábcára¹¹⁷ épített kárt okozó malmokat kellett felszámolniuk. Ezt a rendkívüli intézkedést azzal hozhatjuk összefüggésbe, hogy a két folyón emelt nagyszámú malom miatt feltehetően sok panasz érkezett a királyhoz. A két kiküldött bíró Sopron felé utaztában a rábaközi Vica (ma: Beled része)¹¹⁸ faluba érkezvén a csornai premontrei konvent ottani malmát megvizsgálta, és megállapította, hogy gátjai bizto-

¹¹⁶ KISS–LASZLOVSKY 2013. 55.

¹¹⁷ ORTVAY 1882. II. 141.; KISS 1997. II. 390.

¹¹⁸ CSÁNKI III. 635.; KISS 1997. II. 760.; LELKES 2011. 724.

sak és erősek (*molendinum ... in cursu alvei optimitis clausulis et validissimis fossatorum aggeribus vallatum firmiter et munitum*). Ezután a megyebelieket kérdezték meg a vicai malomról. Ők azt vallották, hogy amióta csak Sopron megye létezik, a malom mindig is megvolt, fennállása óta a körülötte fekvő földekben semmiféle kárt nem okozott, sőt az ott élőknek nagy hasznára volt (*ab eodem tempore terrarum circumiacencium nulli particule corruptelam aut alicui hominum gravamen seu aliquod intulit in aliquo detrimentum, verum pocius omnibus eo utentibus gratum commodum obtulit et levamen*). Ezt követően a nádor és az ispán továbbra is meghagyta a konvent számára a malom épségben és békében való birtoklását, azt azonban hozzátették, hogy a jövőben az eddigiéknél is figyelmesebben kell ügyelni a gátak feltöltésére, valamint a meder és az árok karbantartására. (*Unde his omnibus consideratis ipsum molendinum in integro statu suo eidem ecclesie duximus pacifice relinquendum, hoc tamen nullatenus pretermisso, quod de cetero ad conservacionem ipsius molendini a suis possessoribus non minor verum potior et edificatio opera sit adhibenda in accumulatione aggerum per alveorum fossata diligencius facienda.*)¹¹⁹

1282-ben az Esztergom megyei Patacs faluban (ma: psz. Kamenný Most határában, SK)¹²⁰ Simon már meglévő és működő vízimalma közelében két gyarmati (ma: Kamenný Most része, SK)¹²¹ jobbágy egy újabb malmot kívánt felépíteni. Ennek a korábbi malom tulajdonosa, Simon ellentmondott. Végül a falu földbirtokosaként eljáró esztergomi káptalan a dékánt küldte ki molnárkodásban járatos malommesterekkel (*cum peritis molendinariis et molendinorum magistris*) az építendő malom helyének meg szemlélésére (*ad inspecendum dictum locum molendini*). A helyszíni vizsgálat alapján született döntés szerint Simonnak a malma számára az előbb mondott malom vagy malmok építése által nem fog akadály keletkezni (*molendino eiusdem Simonis per construcciones predictorum molendinorum seu molendini fieri impedimentum non possit*). Majd az ítélettel a továbbiakban konkrétan ki is fejté a hosszú távú békeség részleteit: „a malmok gátjai vagy építményei által az ott folyó Garam¹²² vize sem magasabbra nem emelkedhet, sem alacsonyabbra nem sülyedhet, mint manapság a természetes folyásban, helyzetben és mozgásban ingadozik és lebeg” (*ut per clausuras molendinorum vel construcciones, aqua Grane ibi currentis nec altius extollatur, nec etiam submittatur, quam nunc naturali cursu et situ ac meatu labitur et decurrit*).¹²³ Az eset mindenképpen arról tanúskodik, hogy vitás esetekben – már a 13. században is – vízépítésben jártas szakemberek helyszíni méréseivel vizsgálták meg a gátak és mesterséges csatornáknak a folyó vízállására gyakorolt hatásait, s a bíraskodás során figyelembe vették a folyó természetes vízjárását, valamint annak várható, antropogén megváltoztatását is.¹²⁴

Összefoglalás

A fent bemutatott két tucatonál több középkori jogeset alapján látható, hogy a 13-15. század malomépítő szakemberei egész patakok, kisebb folyók teljes elterelésére voltak képesek a vízi energia felhasználása érdekében. Egyes beavatkozásaik azonban időnként – főként csapadékos években – lokális áradást, vagy legalábbis a folyó szokásos vízállásának megemelkedését eredményezték, s jelentős károkat okoztak a szomszédok birtokában. A bírósági joggyakorlat pedig két kidolgozott elvet érvényesített az ilyen vonatkozású ítélezések során. Az egyik szerint az előbb épült és békében működtetett malom védeltségét élvezett az utóbb építettel szemben. A másik jogelv pedig előírta, hogy a folyók, patakok vízjárását módosító beavatkozás (gátépítés, gátmagasítás, gátáthelyezés, csatornaépítés stb.) során figyelembe kell

¹¹⁹ UB I. 312. sz.; Szócs 2012. 74. sz.

¹²⁰ ÁMTF II. 305.; Kiss 1997. I. 790.; Lelkes 2011. 388.

¹²¹ ÁMTF II. 290.; Kiss 1997. I. 790.; Lelkes 2011. 388.

¹²² Ortvay 1882. I. 326.; Kiss 1997. I. 497.

¹²³ AO IX. 240. sz.

¹²⁴ Vajda 2012. 65.

venni a szomszédok birtokainak épségét. Hiszen saját anyagi haszna reményében senki sem tehette tönkre más földjeit.

BIBLIOGRÁFIA

- ÁMTF GyÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I–IV.* Budapest, 1963–1998.
- ANJOU-OKL. *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavesium illustrantia 1301–1387.* Szerk.: ALMÁSI Tibor–BLAZOVICH László–GÉCZI Lajos–KÓFALVI Tamás–KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc–PITI Ferenc–SEBŐK Ferenc–TÓTH Ildikó. Szeged–Budapest, 1990 –
- AO *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII.* Szerk.: NAGY Imre–TASNÁDI NAGY Gyula. Budapest, 1878–1920.
- ÁO *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.* Szerk.: WENZEL Gusztáv. Pest–Budapest, 1860–1874. (Pápa, 2001.²)
- Balassa *A Balassa család levéltára 1193–1526.* Szerk.: FEKETE NAGY Antal–BORSA Iván. Budapest, 1990.
- BOGDÁN 1978. BOGDÁN István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig.* Budapest, 1978.
- BOGDÁN 1987. BOGDÁN István: *Régi magyar mértékek.* Budapest, 1987.
- BOGDÁN 1991. BOGDÁN István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig.* Budapest, 1991.
- CSÁNKI CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Budapest, 1890–1913. (1985.)²
- DRASKÓCZY 1996. DRASKÓCZY István: A Miskolchoz csatolt települések középkori története. In: *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig.* Főszerk.: DOBROSSY István. Miskolc, 1996. 157–173.
- GYULAI 1996. GYULAI Éva: Miskolc középkori topográfiaja. In: *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig.* Főszerk.: DOBROSSY István. Miskolc, 1996. 165–364.
- HANVAY *A Hanvay család levéltára 1216–1525.* Szerk.: ILA Bálint–BORSA Iván. Budapest, 1993.
- HERÉNYI 2000. HERÉNYI István: *Helytörténeti lexikon 800–1400. Nyugat-Magyarország az Árpádok és Anjouk korában.* Velem, 2000.
- Hontvármegye *Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltárákból. I. 1256–1399.* Szerk.: KUBINYI Ferenc. Budapest, 1888.
- KÁROLYI *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára, I–V.* Szerk.: Géresi Kálmán. Budapest, 1882–1897.
- KISS 1997. KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II.* Budapest, 1997.
- KISS 2010. KISS Andrea: Az 1340-es évek árvizei, vízállás-problémái és környezetük. In: *„Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk.: ALMÁSI Tibor–RÉVÉSZ Éva–SZABADOS György. Szeged, 2010. 181–193.
- KISS 2011. KISS Andrea: Árvizek és magas vízszintek a 13–15. századi Magyarországon az egykorú írott források tükrében. Megfoghatók-e és mi alapján foghatók meg rövid, közép és hosszú távú változások? In: *Környezettörténet.* Szerk.: KÁZMÉR Miklós. Budapest, 2011. 43–55.
- KISS 2012. KISS Andrea: Dunai árvizek Magyarországon a középkori írott források tükrében 1000–1500. In: *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai.* Szerk.: KISS P. Attila–PITI Ferenc–SZABADOS György. Szeged, 2012. 339–355.
- KISS 2012a KISS Andrea: Időjárás, környezeti problémák és az 1340-es évek elejének tatár hadjáratai. *Hadttörténelmi Közlemények* 125 (2012) 2: 483–506.
- KISS–LASZLOVSZKY 2013. KISS Andrea–LASZLOVSZKY József: Árvíz hullámok a Dunán? A Duna árvizei és a visegrádi ferences kolostor a késő középkorban és a kora újkorban. *Korall* 53 (2013:14) 3. 36–65.
- KISS–LASZLOVSZKY 2013a KISS, Andrea– József LASZLOVSZKY: 14th–16th-century Danube floods and long-term water-level changes in archaeological and sedimentary evidence in the western and central Carpathian Basin: An overview with documentary comparison. *Journal of Environmental Geography* 6 (2013) 3–4. 1–11.

- Kolozsmonostor *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Szerk.: JAKÓ Zsigmond. Budapest, 1990.
- KÓFALVI 2005. KÓFALVI Tamás: Malmok és malomhelyek a pécsváradi konvent hiteleshelyi gyakorlatában. In: *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érsvégi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: ALMASI Tibor–DRASKÓCZY István–JANCSÓ Éva. Budapest, 2005. 155–164.
- Krassó PESTY Frigyes: *Krassó vármegye története, I–III*. Budapest, 1882–1884.
- LELKES 2011. LELKES György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest, 2011.
- MAKSAI 1940. MAKSAI Ferenc: *A középkori Szatmár megye*. Budapest, 1940.
- MIHÁLYI 1900. MIHÁLYI János: *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*. Máramarossziget, 1900.
- NÉMETH 2008. NÉMETH Péter: *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig*. Nyíregyháza, 2008.
- ORTVAY 1882. Ortvay Tivadar: *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig*. Budapest, 1882.
- Pálos BÁNDI Zsuzsanna: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei. In: *Borsodi levéltári évkönyv V*. Szerk.: CSORBA Csaba. Miskolc, 1985. 557–725.
- Pécsváradi KÓFALVI Tamás: *A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára*. Szeged, 2006.
- PERÉNYI TRINGLI István: *A Perényi család levéltára 1222–1526*. Budapest, 2008.
- ROMHÁNYI 2010. F. ROMHÁNYI Beatrix: „a lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn” Pálos gazdálkodás a középkorban. Budapest, 2010.
- Székeley Székely oklevéltár. I–VII. Szerk.: SZABÓ Károly–SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos. Kolozsvár–Budapest, 1872–1934.
- SZÓCS 2012. SZÓCS Tibor: *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, 2012.
- TELEKI A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára, I–II. Szerk.: BARABÁS Samu. Budapest, 1895.
- TRINGLI 2001. TRINGLI István: A magyar szokásjog a malomépítésről. In: *Analecta Mediaevalia I. (Tanulmányok a középkorról)*. Szerk.: NEUMANN Tibor. Budapest, 2001. 251–268.
- TRINGLI 2011. TRINGLI István: Sátoraljaújhely egyháza a reformáció előtt. In: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk.: CABELLO, Juan–C. TÓTH Norbert. Nyíregyháza, 2011. 377–396.
- UB *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate: Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–V*. Hg.: LINDECK-POZZA, Irmtraut–Erich REITER–Hans WAGNER. Graz–Köln, 1955–1999.
- VAJDA 2003. VAJDA Tamás: Hazai vízimalmaink 1301–1325 közötti okleveles adatai. In: *Középkortörténeti tanulmányok A III. medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. Szerk.: WEISZ Boglárka. Szeged, 2003. 193–213.
- VAJDA 2005. VAJDA Tamás: Okleveles adatok Árpád-kori vízimalmainkról. In: *Medievisztikai tanulmányok A IV. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. Szerk.: MARTON Szabolcs–TEISZLER Éva. Szeged, 2005. 193–220.
- VAJDA 2007. VAJDA Tamás: Újabb adatok Árpád-kori vízimalmainkról. In: *Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. Szerk.: RÉVÉSZ Éva–HÁLMÁGYI Miklós. Szeged, 2007. 211–245.
- VAJDA 2012. VAJDA Tamás: 1326–1344 közötti okleveles adatok a hazai vízimalmokról. In: *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. Szerk.: KISS P. Attila–PITI Ferenc–SZABADOS György. Szeged, 2012. 375–407.
- VAJDA 2012a VAJDA Tamás: Árpád- és Anjou-kori vízimalmaink tájalakító hatása. (továbbiakban: Vajda 2012) In: *Micae Mediaevales II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: PÉTERFI Bence–VADAS András–MIKÓ Gábor–JAKAB Péter. Budapest, 2012. 59–75.
- Wass W. KOVÁCS András: *A Wass család cegei levéltára*. Kolozsvár, 2006.
- ZsO Zsigmondkori oklevéltár I–XI. Szerk.: MÁLYUSZ Elemér–BORSA Iván–C. TÓTH Norbert–NEUMANN Tibor. Budapest, 1951–2009.

Floods Caused by the Building of Water Mills in Medieval Hungary

Mills needed a high water level, even at the time of summer drought when most rivers could not supply them. Therefore, water supplies were gathered with dams which blocked the riverbeds. When these dams increased the water level higher than the riverbanks, mill dams caused floods with serious damages in wetter times. Several medieval diplomas refer to floods or at least to water level increases due to mills. In addition to some significant damages caused by the building of water mills, we learn about the existence of some kind of legislation in the late medieval period which protected sellers against the possible abuses of buyers in the future and at purchase they counted with potential floods caused by mill building. There are cases where floods are not mentioned, but since mills were damaged, we can suspect a water level increase. We can draw the same conclusion when the dams of the water mill were ordered to be lowered or to be moved downstream. Based on more than twenty medieval diplomas we can state that water mill builders of the 13th-15th century were able to divert streams or smaller rivers in order to exploit water power; moreover their interventions triggered local floods, or at least these increased the usual water level of the river and caused significant damages to the fields of neighbours.